

УДК 336.22

Казановська О. М.

ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Оподаткування підприємництва в Україні є вкрай актуальним питанням сьогодення. Розглянуто умови та особливості оподаткування фізичних осіб – підприємців. Проаналізовано вплив на розвиток малого бізнесу прийняття Податкового кодексу України. Запропоновано шляхи подальшого реформування систем оподаткування підприємницької діяльності населення.

Ключові слова: система оподаткування, податки, Податковий кодекс України, фізична особа – підприємець, єдиний податок.

Стимулювання розвитку підприємницької діяльності, підтримка малого бізнесу та створення належних умов господарювання є одними з першочергових завдань економічної політики держави. Стабільний розвиток малого бізнесу дасть змогу вирішити низку соціальних проблем, створить умови для позитивних структурних змін в економіці та забезпечить заробітком значні прошарки населення.

Після прийняття Податкового кодексу України (ПКУ) відбулися істотні зміни в правилах оподаткування підприємницької діяльності фізичних осіб. Зокрема, щодо механізму застосування ставок податку, обов'язкової сплати авансових платежів, строків подання звітності тощо. З метою реалізації державної політики зі збільшення податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів та успішного розвитку національної економіки згодом спрощену систему оподаткування, обліку та звітності було реформовано.

На жаль, сектор малого бізнесу неналежно виконує покладені на нього функції. Причиною такого становища є напівлегальне його функціонування. До того ж наявні проблеми, що потребують вирішення для того, аби система оподаткування була ефективною як для суб'єктів підприємництва, так і для держави. Важливим аспектом у сфері оподаткування доходів фізичних осіб від підприємницької діяльності є справедливість такого оподаткування відносно інших доходів громадян.

Питання формування податкової системи України розглянуто у багатьох наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних економістів. Вагомий внесок у розвиток і вдосконалення теоретичних розробок і практичних рекомендацій щодо оподаткування суб'єктів малого бізнесу здійснено у роботах І. О. Лютого, П. А. Лайка, В. К. Збарського, Т. І. Єфименко, В. М. Гейця, А. М. Соколовської, а серед зарубіжних економістів слід назвати праці П. Бернса, П. Друкера, П. Равантлоу та Й. Шумпетера. Однак недостатньо дослідженими залишаються сучасні особливості застосування спрощених режимів оподаткування бізнесу. Це зумовлює необхідність пошуку нових шляхів удосконалення систем оподаткування суб'єктів малого підприємництва в Україні.

© *Казановська О. М., 2014*

Завданням дослідження є з'ясування особливостей застосування загальної і спрощеної систем оподаткування доходів фізичних осіб – підприємців, врахування їх недоліків та переваг, а також обґрунтування перспектив подальшого використання пільгових режимів у оподаткуванні малого бізнесу.

Мале підприємництво є невід'ємною частиною ринкового господарства тому, що мобілізує всі можливі виробничі та фінансові ресурси населення, впливає на гнучкість економіки і розв'язання завдань соціального значення. Але через недосконалість, нестабільність та обтяжливість системи оподаткування бізнес-середовище розвивається повільно.

За часи незалежності в Україні були сформовані основні інститути ринкових економічних відносин, які сприяли розширенню підприємницької діяльності, розвитку малого бізнесу, активізації різних фінансово-кредитних установ.

Формування системи оподаткування розпочалося в Україні з прийняттям Закону України "Про систему оподаткування" від 25.06.1991 № 1251-ХІІ, яким визначено місце системи оподаткування, принципи побудови, перелік податків і зборів, платників податків та об'єкти оподаткування. Це стало поштовхом для її подальшого розвитку. Наступний крок до вдосконалення національної податкової системи – прийняття Кабінетом Міністрів України Декрету "Про прибутковий податок з громадян" від 26.12.1992 № 13-92 (далі – Декрет), яким були затверджені умови оподаткування фізичних осіб – громадян, іноземців та осіб без громадянства, визначено об'єкт і суб'єкт податкових правовідносин, ставки оподаткування, порядок та умови сплати податку, суми, які платник має право не включати в дохід, та суми, на які він має право зменшувати оподатковуваний дохід, тощо.

Цим документом також передбачено оподаткування доходів громадян, отриманих у процесі провадження підприємницької діяльності (розділ IV Декрету). Слід зазначити, що норми Декрету в частині оподаткування фіксованим податком можна вважати початком спрощеного оподаткування в національній податковій системі. Результатом таких законодавчих перетворень стала поява прошарку малого бізнесу в суспільстві як окремої категорії [1].

З метою розвитку малого бізнесу та зміни його частки у ВВП було запроваджено спрощену систему оподаткування, обліку та звітності. Умови перебування на цій системі оподаткування визначено Указом Президента України "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва" від 03.07.1998 № 727/98 (далі – Указ).

Упровадження спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності малого бізнесу в структурі податкової системи стало, по-перше, найголовнішою передумовою для виконання ним специфічних функцій і активного подальшого розвитку, по-друге – альтернативою загальній системі, а по-третє – посприяло легалізації й активізації підприємницької діяльності та покращанню показників зайнятості населення.

Об'єктивна необхідність введення альтернативного оподаткування в Україні зумовлювалася багатьма факторами – складністю, фіскальною спрямованістю основних податкових законів, неузгодженістю з іншим законодавством. Проблема системного стимулювання розвитку малого підприємництва

було неможливо вирішити у рамках чинної системи оподаткування. Введення спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності як альтернативної загальної розв'язувало ще одне з найважливіших завдань соціального характеру, котре полягало у формуванні середнього класу – рушійної сили розвитку бізнесу в Україні [2].

Протягом функціонування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності чисельність суб'єктів господарювання – платників єдиного податку значно зросла. Наприклад, у 1999 р. кількість зареєстрованих платників єдиного податку становила 61,1 тис. осіб, у 2008 р. сягнула 1137,1 тис. осіб, а на початок 2012 р. їх кількість була майже незмінною в межах 1,1 млн осіб. Відповідно частка надходжень єдиного податку у 2000 р. дорівнювала 0,15 % ВВП та 0,8 % податкових надходжень до зведеного бюджету, у 2005 р. вона помітно зросла – до 0,31 і 1,40 %, але з 2010 р. простежується протилежна ситуація – 0,17 % ВВП і 0,81 % податкових надходжень до зведеного бюджету [3].

Враховуючи таку динаміку, можна зробити висновок, що введення спрощеної системи оподаткування сприяло стимулюванню розвитку підприємництва. Втім, уже після 2005 р. практика застосування альтернативного оподаткування в Україні характеризується ухиленням від оподаткування та використанням схем мінімізації. Це пояснюється тим, що спрощена система оподаткування тривалий час не реформувалася та перестала відповідати потребам економічного розвитку і реаліям змін в економіці, що стрімко відбувалися в Україні.

Згодом Верховна Рада України прийняла Закон України “Про податок з доходів фізичних осіб” від 22.05.2003 № 889-IV, що вдосконалив норми раніше чинного Декрету, внаслідок чого він втратив законну силу, крім норм, що регулюють діяльність платників фіксованого податку.

Отже, до прийняття Податкового кодексу України оподаткування фізичних осіб – підприємців регулювалося трьома основними вже згаданими документами. Звісно, у практиці органів державної податкової служби траплялося достатньо спірних питань, на які неможливо було дати однозначну відповідь. Тому виникла потреба не тільки в удосконаленні податкового законодавства, а й у його систематизації, узагальненні та реформуванні.

Прийняття Кодексу було досить вагомим кроком для подальшого розвитку фіскальної системи України. Втім, найнагальнішим питанням залишається оподаткування малого бізнесу, яке впливає на його ефективність та конкурентоспроможність.

На сьогодні українським законодавством передбачено дві системи оподаткування доходів фізичних осіб – загальна та спрощена. Підприємець за власною ініціативою, враховуючи специфіку майбутньої діяльності, обирає одну з них, бо здійснення підприємницької діяльності за двома системами оподаткування неможливе [4].

Оподаткуванню доходів фізичних осіб присвячений розділ VI Кодексу, де ст. 177 передбачено основні аспекти адміністрування податку з доходів фізичних осіб, отриманих фізичною особою – підприємцем від провадження господарської діяльності, за загальною системою оподаткування. Основні відмінності між чинним законодавством та нормами попереднього Закону висвітлені в табл. 1.

Основні зміни в оподаткуванні фізичних осіб – підприємців за загальною системою оподаткування до і після прийняття Кодексу

Показник	Закон України “Про податок з доходів фізичних осіб”	Податковий кодекс України
Ставка податку	15 %	15 % – основна; 17 % – підвищена
Звітний період	квартал	рік
Сплата податку	Протягом 10 календарних днів після граничного строку подачі звітності	Авансовані платежі – частина податку, що підлягає сплаті за попередній звітний рік (період), здійснюються чотири рази на рік рівними частинами
Перелік витрат	Чіткий перелік усіх видів затрат, які фізичні особи – підприємці мають право включати до валових витрат (ст. 6 Декрету КМУ)	Прирівняні до операційних витрат для платників податку на прибуток (п. 177.4 ст. 177 ПКУ)

С к л а д е н о за: Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (із змінами та доповненнями) // Веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.

Позитивним наслідком внесених Кодексом нововведень є зменшення адміністративного навантаження тому, що продовжено, кварталний на річний звітні періоди. Платники податку поінформовані про терміни сплати авансованих платежів, які не змінюються. Такий механізм сплати податку також сприяє чіткішому плануванню його надходжень до бюджету. Водночас вони виводять обігові кошти та не враховують майбутньої рентабельності виробництва, бо їх розмір обраховується на основі даних попереднього звітного періоду. Витрати підприємців прирівняні до операційних витрат юридичних осіб, що зближує порядок обрахування податку на прибуток та податку на доходи фізичних осіб, як це практикується за кордоном. Змінився механізм обчислення податку у зв'язку з переходом до монопрогресивної шкали ставок податку. До прийняття Кодексу отриманий підприємцем дохід оподатковувався за ставкою 15 % незалежно від його обсягу. З 2011 р. потрібно обраховувати середньомісячний дохід, бо якщо він перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня поточного року, то надлишок оподатковується за підвищеною ставкою – 17 %. Прогресивна шкала оподаткування доходів громадян, отриманих не тільки від підприємницької діяльності, застосовується у більшості країн ЄС. Тому такі зміни в оподаткуванні сприятимуть у подальшому зближенню національного і європейського податкового законодавств [6].

Проте додаткові платежі, що залежать від обраної підприємцем діяльності, також залишилися в Податковому кодексі. У процесі обрахунку чистого доходу підприємці мають достатньо проблемних питань щодо складу витрат, понесених під час здійснення діяльності. Найпоширенішою є, наприклад, плата за ліцензії, тому що ця сума відповідно до Податкового кодексу не

включається до витратної частини, а отже підприємець не має законних підстав для зменшення бази оподаткування. Хоча, якщо це питання розглянути у контексті Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”, то тоді ні юридична, ні фізична особа як суб’єкт господарювання не має права здійснювати деякі види діяльності без наявності ліцензії, про що свідчить належність таких витрат до операційних. Така ситуація у правовому полі потребує негайного вирішення та відповідних змін до законодавчих актів щодо напрямів підтримки та розвитку підприємництва як повноцінного сектору економіки країни.

Перша редакція Кодексу не передбачала реформування спрощеної системи: платники єдиного податку працювали як і раніше. Але обмеження, встановлені для платників податку на прибуток та податку на додану вартість, впливали на співпрацю з платниками єдиного податку, а саме: зареєструватися платником ПДВ можна було лише на загальних засадах оподаткування та відносити на витрати суми, за які було придбано товари, роботи/послуги у платників єдиного податку, заборонялося. Впроваджені Кодексом обмеження не відповідали принципам конкуренції та не забезпечували руйнування схем мінімізації оподаткування [7].

Така ситуація викликала безліч скарг з боку суб’єктів господарювання, внаслідок чого перед урядом гостро постало питання внесення змін до Кодексу шляхом реформування спрощеної системи оподаткування. Консенсусу щодо остаточної редакції було досягнуто наприкінці 2011 р. та прийнято Закон України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності” від 04.11.2011 № 4014-VI.

Після прийняття цього законодавчого акта до розділу XIV Кодексу включено главу про спрощену систему оподаткування, якою було передбачено правила її застосування. Чинною редакцією Кодексу визначено шість груп платників єдиного податку, з яких чотири – для фізичних осіб – підприємців. Розподіл на групи та характеристики суб’єктів спрощеної системи оподаткування фізичних осіб – підприємців наведено в табл. 2.

Наголошуючи на змінах, що відбулися з упровадженням розділу XIV Кодексу, можна виокремити основні: по-перше, фіксований податок було скасовано, по-друге, свідоцтво про сплату єдиного податку має безстроковий характер, причому залишилося право зміни системи оподаткування раз на рік. По-третє, залежно від групи ставка податку або залежить від рівня мінімальної заробітної плати, або від обсягу отриманого доходу. По-четверте, підприємцям дозволено раз на рік йти у відпустку у випадку відсутності найманих робітників та на лікарняний. Найголовнішою зміною було те, що фізичні особи – підприємці за спрощеною системою оподаткування мають право водночас бути платниками ПДВ, а юридичні особи можуть відносити послуги, придбані у них, на витрати.

Проте кожній групі притаманні власні “критерії належності”, тобто: для того щоб фізична особа могла сплачувати єдиний податок за умовами, наприклад, для першої групи, вона має надавати або побутові послуги, перераховані в п. 291.7 ст. 291 Кодексу, або здійснювати роздрібну торгівлю на ринку, і

Групи фізичних осіб – підприємців, що використовують спрощену систему оподаткування, та їх характеристика

Група ФОП	Основні елементи оподаткування			
	Максимальний річний обсяг доходу	Право на використання найманої праці	Ставка податку	Податковий період
I	150 тис. грн	Не мають права використовувати найману працю	Від 1 до 10 % розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на початок податкового року	Календарний рік
II	1 млн грн	Не більше 10 осіб	Від 2 до 20 % розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на початок податкового року	
III	3 млн грн	Не більше 20 осіб	5 % від доходу	Календарний квартал
			3 % від доходу + ПДВ	
V	20 млн грн	Без обмежень	7 % від доходу	
			5 % від доходу + ПДВ	

С к л а д е н о за: Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності : закон України від 04.11.2011 № 4014-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=401417&p=132592_9236848879.

річний дохід не повинен перевищувати 150 тис. грн. Друга група передбачає взаємодію не тільки з населенням, а й з суб'єктами господарювання, фізичними та юридичними особами, що працюють за спрощеною системою оподаткування. При цьому можна обрати будь-який вид діяльності, за винятком деяких, та граничний обсяг доходу 1,5 млн грн. Третя та п'ята групи практично однакові: контрагентами можуть бути будь-які суб'єкти господарювання, а також громадяни; обмежень щодо використання видів діяльності немає. Різниця полягає лише в більшому обсязі виручки та кількості найманих осіб. Слід зауважити, що платникам першої групи взагалі заборонено використовувати найману працю, а другої групи – лише 10 осіб [9].

Зарубіжний досвід щодо практики альтернативних режимів оподаткування суб'єктів малого бізнесу вказує на тимчасовий, обмежений у часі період їх застосування у процесі вдосконалення загальної системи оподаткування та вирішення нагальних макроекономічних проблем в економіці країни. Тому фіскальна необхідність їх існування з часом зменшується. Але водночас створення оптимальної загальної системи оподаткування не виключає застосування альтернативних методів.

Країни з трансформаційними економіками, зона СНД, зокрема і Україна, використовують спеціальні податкові режими як комплексні податкові інструменти, спрямовані на стимулювання підприємництва. На сьогодні спрощена система оподаткування у вигляді фіксованої суми як ставки податку

або оподаткування валового обороту застосовується в Росії, Азербайджані, Вірменії, Білорусі, Казахстані, Киргизстані, Молдові і також в Україні. Такі держави, як Бельгія, Канада, Франція, Угорщина, Японія, Люксембург, Нідерланди та США в податковій системі спеціальні режими оподаткування як окремий механізм не практикують. Підтримка малого бізнесу в цих країнах здійснюється через прискорену амортизацію, інвестиційні податкові пільги, зменшення ставок за основними податками (ПДВ, ПДФО, ППП та ін.), спрощення порядку обліку та звітності [10].

Отже, враховуючи умови чинного податкового законодавства в Україні, можна дійти висновку, що спрощена система оподаткування є оптимальним способом оподаткування бізнесу, оскільки загальна система складніша та обтяжливіша. Зарубіжна практика оподаткування малого бізнесу спрямована насамперед на його здатність створювати стійкий соціально-економічний ефект, а потім вже виконувати фіскальну функцію.

Тому першочерговим завданням для України на шляху реформування систем оподаткування малого бізнесу, як загальної, так і спрощеної, є створення конкурентного середовища та запобігання схемам мінімізації, які активно використовуються. Для цього пріоритетними напрямками стимулювання економічного розвитку мають стати: сприяння науково-технічному розвитку, формування вичерпної правової бази та допомога малому бізнесу, забезпечення його фінансовими, кредитними та страховими ресурсами, удосконалення захисту права власності, підготовка кадрів для підприємницької діяльності, інформаційна та науково-методична підтримка підприємництва.

Список використаних джерел

1. Про прибутковий податок з громадян : декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.1992 № 13-92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/13-92>.
2. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва : указ Президента України від 03.07.1998 № 727/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/727/98>.
3. Колупаєва І. В. Спрощена система оподаткування: сучасний стан та вплив на стимулювання підприємницької діяльності в Україні / І. В. Колупаєва, О. Л. Шелест // Економічний вісник Донбасу. – 2013. – № 2 (32). – С. 107–111.
4. Вознюк О. Б. Вплив Податкового кодексу України на розвиток малого бізнесу / О. Б. Вознюк // Науковий вісник НАГУ України. – 2013. – Вип. 23.3. – С. 227–232.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (із змінами та доповненнями) // Веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
6. Штонда Г. А. Дослідження проблем, що виникають у фізичних осіб – підприємців, які пов'язані з оподаткуванням отриманих ними доходів / Г. А. Штонда // Управління розвитком. – 2013. – № 1 (141). – С. 23–25.
7. Боровик П. М. Недоліки сучасного порядку справляння єдиного податку з суб'єктів малого підприємництва / П. М. Боровик, В. І. Гайдай // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1 (39). – С. 224–227.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності :

закон України від 04.11.2011 № 4014-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=401417&p=1325929236848879>.

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм : закон України від 24.05.2012 № 4834-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4834-17>.
10. *Тесля С. М.* Особливості застосування спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого бізнесу / С. М. Тесля // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.3. – С. 280–286.

*Стаття надійшла до редакції
21 травня 2014 року*